

Különböző szövegek megértése a cím alapján

Szövegtani kutatásokból ismert, hogy a cím a mű megértésének a kulcsa, a címmel ellátott szövegekben a cím és a szöveg között jelentéstani és pragmatikai kapcsolat van. A próbaérettségi vizsgán személyesen tapasztaltam, hogy a szövegértési feladatban rendkívül sok problémát okozott a cím és az alcím minősítésével, funkciójával kapcsolatos feladat.

A cím legfontosabb feladata a deiktikus funkció, tehát a cím rámutat a szöveg egészére. Jelöli a szöveg témáját úgy, hogy a témából valamilyen érdekes, lényeges gondolatot emel ki vagy összefoglalásszerűen utal a szöveg cselekményére, tartalmára (Nagy, 1987; Szikszainé – Nagy, 1999; Tolcsvai – Nagy, 2000), s ebben az értelemben a szöveg része, a globális kohéziót biztosítja. E fő funkció mellett „mellékfunkciói” is vannak, gyakran a szöveg helyett is áll, ha a szöveggel mint egészszel hajtunk végre valamilyen cselekvést (például beszélünk róla), vagy felkelti az érdeklődést a szövegben kifejtettekre (vö. címkeszerű és reklámszerű funkció). Éppen ezért a cím általában rövid, a mondatnál kisebb szerkezet.

Ha tehát a nyelvi mű egészére vagy annak nagyobb egységeire utaló globális kohéziót a cím biztosítja, akkor a szöveg egészének a megértése nyomon követhető abban is, hogy egy szövegnek milyen címet adunk, hogyan foglaljuk össze annak mondanivalóját. Korábbi, egymástól független kísérleteken alapuló vizsgálatok alátámasztották a hipotézist, hogy az olvasott szöveg megértése, valamint az olvasott szöveg felidézése (rekonstrukciója) is szoros összefüggést mutatott a címadási képességgel (vö. Laczkó, 1997, 2004ab, Simon, 2001), a címadási képesség alacsonyabb foka (amely jó lényeglátási és absztrakciós képességet egyaránt feltételez) megbízhatóan jelezte a szövegértési nehézségeket a különböző életkorú iskolásoknál.

Pedagógiai tapasztalatból az is ismert, hogy a diákok szövegalkotásában a mondanivalónak a címhez igazítása nem mindig könnyű. Példaként az idei évben érettségiző diákok szövegalkotását, valamint az idei próbaérettségi vizsgán tapasztaltakat említem. Az érettségi vizsgán az egyik kidolgozandó címet tapasztalatom szerint (‘A költészet feladatának értelmezése Petőfi költészetében’) a diákok nem tudták helyesen értelmezni, ezért nagyon gyakran Petőfi életművének, költészetének bemutatását olvashattam érettségizető tanárként és érettségi elnökként is. Az, hogy mit jelent a költészet Petőfi számára, s e gondolatok mely alkotásokban tükröződnek (és hogyan), igen nehéznek bizonyult nagyon sok diák számára. A próbaérettségi vizsgán személyes tapasztalatom volt az, hogy a szövegértési feladatban (Balázs Géza: ‘Globalizmus – lokalizmus’ című írását kellett értelmezniük a tanulóknak, a szövegnek alcíme is volt: ‘Nyelvek: közvetítő nyelvek, anyanyelvek’) rendkívül sok problémát okozott a cím és az alcím minősítése, funkciójának megállapítása.

Vizsgálatunkban – felhasználva a korábbi kísérletek eredményeit – azt figyeltük, hogy az összefüggés a középiskolai tanulók esetében miként jelentkezik a különböző típusú

szövegek olvasásakor. Ismert, hogy egy szöveg értését számos tényező (a szöveg szerkezete, a szöveg típusa, az egyén háttérismeretei, életkora, a figyelem stb.) befolyásolja. E tényezők között igen lényeges a szöveg típusa, hiszen az a szöveg struktúráját is meghatározza. Más egy narratív szöveg és egy leíró szöveg felépítése, nyelvi megformáltsága, ami a szöveg olvashatóságát és következésképpen a megértését is meghatározza (vö. *Bal*, 1998). Ha feltételezzük, hogy az alkalmazott szövegtípusokat (narratív szöveget, ismeretközlő szöveget és kommentár típusú szöveget) a tanulók nem egyformán értik, akkor a címadási képesség és a szövegértés említett összefüggése alapján az is feltételezhető, hogy a különbség jól tükröződik a szövegek címmel való összegzésében is. A hipotézis ellenőrzésre kísérletsorozatot végeztünk.

Anyag és módszer

Három különböző, az iskolában gyakran használatos szöveggel mértük a tanulók szövegértését: narratív szöveg, ismeretközlő elbeszélő szöveg, kommentár típusú szöveg (újsághír). A szövegeket a tanulók minden esetben cím nélkül kapták meg, s elolvasás után két feladatot kellett megoldaniuk az előre elkészített tesztalapon. (Ehhez a szövegeket nem használhatták, ezt előre közöltük velük.) Az első feladatuk a szövegek címmel való összegzése volt, ebben az esetben tehát a szöveg átfogó megértését ellenőriztük. Minden esetben ellenőriztük a szöveg részleteinek a megértését is, ehhez a kérdések módszerét használtuk. A szövegekre kérdező kérdések vizsgálták a szöveg lényeges elemeinek és a kiegészítő információknak, valamint az összefüggéseknek a megértését, illetve a végkövetkeztetés (tanulság) megfogalmazásának a szintjét. Valamennyi szövegben azonos számú kérdést (10) kellett a diákoknak megválaszolniuk. A szövegek kiválasztásánál azok nehézségi fokát is figyelembe vettük, ehhez egy, a nemzetközi szakirodalomban használt számítási módot vettünk alapul (Fog-index, számítására vö. *Crystal*, 1998). (Erre nemcsak a magyar nyelvű szövegek összehasonlíthatósága miatt volt szükség, de azért is, mert az említett keresztmetszeti vizsgálatban angol, nyelvű hasonló típusú szövegek megértésének a szintjét is elemeztük.)

A vizsgálatban 30–30 gyermek szerepelt, két életkori megosztásban: a középiskolai 9. évfolyamos, valamint 12. évfolyamos tanulók. A vizsgált mintában a 15 évesek átlagéletkora: 15,3 év, a 18 éveseké: 18,3 év. A tanulók – megítélésünk szerint – korosztályukat reprezentálják ezt a kijelentést egyrészt arra az országos olvasásértési vizsgálat adataira hivatkozva tesszük, amely azonos feltételekkel vizsgálta 2001-ben a 9. évfolyamosok szövegértését. Az iskolákba megküldött eredmények szerint a vizsgálatunkhoz választott iskola tanulói az országos vizsgálatban a középmezőnyben helyezkednek el (vö. OKÉV 2002). Másrészt szociológiai szempontból is reprezentálja a középiskolásokat, mivel budapesti peremkerületi iskola lévén a diákok nemcsak budapestiek, hanem a környező agglomerációs települések bejárói.

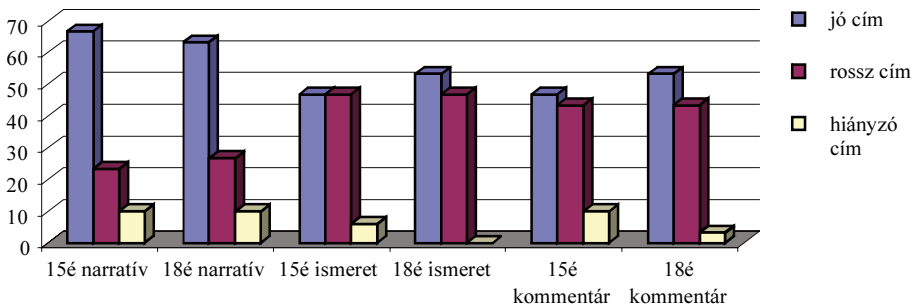
E tanulmányban csak a címadásra kapott adatokat ismertetjük a három szövegtípus esetén. A kapott adatokat mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt elemezzük. Értékeljük tehát a címadásra kapott átlagos eredményeket, de vizsgáljuk az egyéni teljesítmények és a tanulók választotta cím közötti összefüggéseket is.

Eredmények

A címek értékelésekor három kategóriát alakítottunk ki (jó cím, rossz cím, hiányzó cím). Jó címnek fogadtuk el azt, ha a szövegnek adott cím utal a szöveg lényegi magvára, pontosan rámutat arra, korrekten összefoglalja a szöveg tartalmát vagy figyelemfelhívó jelleggel a szöveg egy fontos mozzanatával utal a témára. A helytelen címek közé soroltuk például a „semmitmondó”, túl általános címeket vagy ha – értelemszerűen – a cím-

ben megfogalmazott funkciókat nem töltik be, míg ha a tanuló nem adott címet a szövegnek, az természetesen a hiányzó kategóriát jelentette. (Megjegyezzük, hogy e kategóriában mindkét csoportban előfordult egy-egy tanuló, aki feltehetően „elfelejtette” megoldani ezt a feladatot, a kérdésekre adott válaszaik ugyanis szinte tökéletesek voltak. Ezeket az eredményeket nem számoltuk külön a ténylegesen hiányzó válaszoktól, hiszen számuk elenyésző volt és nem is mutatkozott mindegyik szövegtípusnál, csupán a narratív szövegnél.)

Elsőként a narratív szövegben kapott eredményeket elemezzük, majd az ismeretközlő és a kommentár típusú szöveg címadására kapott adatokat értelmezzük. A helyes és a helytelen, valamint a hiányzó címek alakulását mind a három szövegtípusra vonatkoztatva az 1. ábrán összegeztük mindkét korcsoportban.

1. ábra. A helyes, a helytelen és a hiányzó címek alakulása az anyanyelvi szövegekben (%)

A különböző típusú szövegekben – amint az 1. ábrán is látható – feltételezésünknek megfelelően a hiányzó címek aránya volt a legkisebb a szövegek típusától és életkortól függetlenül, vagyis a tanulók elvárásainknak megfelelően általában tudtak címet adni a szövegnek. Ha azonban összehasonlítjuk a helyes és a helytelen (az ábrán a jó és a rossz kategóriákkal jelöltük) címek arányát, az is látható, hogy mindkettő ingadozást mutat, elsősorban a szöveg típusának arányában. Említettük, hogy azt feltételeztük, hogy a különböző típusú szövegek olvasásában vélhetően a narratív szöveg megértése a legjobb, így valószínűsítettük, hogy egyrészt ennek a szövegnek tudnak a tanulók legkönnyebben találni, jó címet adni, másrészt a kialakított címek jól tükrözik a szöveg értelmezését is.

Feltételezésünket a kapott eredmények alátámasztották, hiszen a három szövegfajta közül a tanulók a narratív szövegnek adtak a legnagyobb arányban helyes címet, és értelemszerűen itt volt a legkevesebb a helytelen válaszok aránya. E szöveg címadásakor az életkori eltérések nem voltak kimutathatók, a százalékos értékek mindkét korcsoportban szinte egyezően alakultak. (A százalékos értékek a jó címeknél: 15 évesek: 66,7 százalék, 18 évesek: 63,3 százalék; a rossz címeknél: 15 évesek: 23,3 százalék, 18 évesek: 26,7 százalék.) A helyes címek aránya ugyanakkor nem megnyugtató. Azt is mutathatja, hogy a vizsgálatban részt vevő diákoknak körülbelül a kétharmada tudta helyesen értelmezni az olvasott narratív szöveget, s azt sejteti, hogy egyharmaduk esetleg értelmezési nehézséggel küzd. A két korcsoport között megfigyelhető különbség – ezt a másik két szöveg esetén is tapasztaltuk – az, hogy az idősebbek általában találóbb, ötletesebb és változatosabb címeket tudtak adni a szövegeknek. Az elbeszélő szöveg helyes címei a fiatalabbak esetében tendenciaszerűen csupán a főszereplő legfontosabb jellemének, cselekedetének kiemelését mutatják, mintegy alátámasztva azt, hogy egyszerű történeteknél a felidézés, a sematizáció alapja is a főhős cselekvésrendszerének kiemelése (vö. Pléh, 1986, 154.). Így a fiatalabbak a leggyakrabban (a 20 helyes címből 17 esetben) „A hős magyar”, „A magyar vitéz”, „Az ismeretlen vitéz” címeket preferálták. A 18 éveseknél a

főszereplő jellemének kiemelése címként ritkábban volt tapasztalható (a 19 helyes címből 10 esetben), 8 tanuló azonban a szemben álló csapatokat szerepeltette címként, ők tehát összefoglalóan utaltak a szöveg tartalmára, a szövegben kifejezett eseménysorozatra. (E címek például: ‚Lengyel-pomerán ütközet‘, ‚A lengyelek és a pomeránok harca/csatája‘, ‚A pogányság és a kereszténység küzdelme‘). Mindkét korcsoportban egy-egy diák adott olyan címet, amelyik a tanulás megfogalmazásával állt kapcsolatban, a szövegben említett mondást idézték, amelyet a főszereplő használt fel a győzelem kivívásához. A figyelemfelkeltő cím feltehetően azt is mutatja, hogy az említett tanulók a szöveget helyesen értelmezték és képesek voltak a tanulás megfogalmazására is. Ezt egyéni teljesítményük is megerősítette, B.Zs. 18 éves diák szövegértése 95 százalékos, Gy.D. 15 éves tanulóé 75 százalékos (azaz mindkét diák korcsoportjuk átlageredményét jóval fölülmúlta), a szöveg tanúságát megfogalmazó kérdésre mindketten jól válaszoltak.

Az ismeretközlő szövegben a helyes címek aránya a narratív szövegben tapasztaltakhoz képest mindkét korcsoportban csökkent, a csökkenés mértéke a fiatalabbaknál valamelyest nagyobb mértékű, mint az idősebbeknél. Ugyanakkor az életkori eltérések ezúttal sem mutatkoztak, sem a jó címeket tekintve, sem a rossz címek tekintetében. A helyes és a helytelen címek szinte egyező, nem túl „magas” százalékos értékei (jó cím: 15 évesek: 46,7 százalék, 18 évesek: 53,3 százalék, rossz cím: 15 évesek: 46,7 százalék, 18 évesek: 46,7 százalék) arra engednek következtetni, hogy az ismeretterjesztő szövegek pontos értése és értelmezése nehézségeket jelent(het) a vizsgált korosztály számára. Másképpen fogalmazva: az ismeretterjesztő szövegek lényegét összefoglalni nehezebb (főleg ha az adatokra épül, mint a jelen vizsgálatban), mint az elbeszélő szöveg lényegét kiemelni, s ebben vélhetően a két szövegfajta eltérő struktúrája is szerepet játszik. (A feltételezést a szövegben kapott információk megértési szintjére kapott eredmények megerősítik.) A jó címek összehasonlítása a két korcsoportban itt is mutatott különbséget. A szöveg a honfoglaló magyarok fajtajellegzetességeit sorolja fel, s a két korcsoportban a címek többsége is ezt jelöli. A különbség a szóhasználatban figyelhető meg, feltűnő, hogy a 15 évesek egyetlen esetben sem használják a fajtajelleg kifejezést (holott a szöveg is tartalmazza), így náluk a leggyakoribb jó címek: ‚A honfoglaló magyarok jellemzői‘, ‚A honfoglaló magyarok/magyar nép vonásai‘, míg a 18 éveseknél a fajtajelleg/jellegzetesség szó 5 tanuló címadásában szerepel (‚A honfoglaló magyarok fajtajellegei/fajtajellegzetességei‘). Szinonimaként a 15 éveseknél megfigyelhető kifejezések mellett használják a jellemző vonások, sajátosság, jellemvonás kifejezéseket (‚A honfoglaló magyarok jellemző vonásai/sajátosságai‘, ‚Őseink vonásai/jellemvonásai‘ stb.). Mindez a két korcsoport közötti olvasottságbeli és/vagy szókincsbeli különbségekkel s annak következményeként megjelenő szemantikai problémákkal lehet összefüggésben. Az egyéni megoldást mutató jó címek aránya kevesebb volt, mint a narratív szövegben, egy-egy tanulóra volt jellemző az idősebbek csoportjában. (Például: ‚Népcsoportok különbségei a honfoglalás idején‘, ‚Milyenek voltak őseink?‘).

A kommentár típusú szöveg helyes címadására kapott eredmények – ahogyan az ábra is mutatja – gyakorlatilag az ismeretközlő szöveg esetében tapasztaltakkal egyeztek meg, életkori eltéréseket ezúttal sem tapasztaltunk. (A százalékos értékek: helyes cím a 15 éveseknél: 46,7 százalék, a 18 éveseknél 53,3 százalék, a rossz címek aránya mindkét korcsoportban 43,3 százalék.). A legjellemzőbb címek a két korcsoportban szinte egyezők (néha nyelvhelyességi problémát mutathatnak): ‚Moszkva levegője/Moszkvai levegő‘, ‚A levegőszennyezés tisztítása Moszkvában‘. ‚„Sikeresebb” címet szintén elvéve, inkább a 18 éveseknél találtunk, például: ‚Moszkva automatikus gázelemző berendezései‘, ‚Automatikus gázelemző készülékek Moszkvában‘. Mivel ez a szöveg is tartalmazott adatokat, szerkezetét és stílusát tekintve az ismeretközlő szöveghez hasonlít, a kapott alacsony eredmények és a helytelen válaszok megoszlása azt sejteti, hogy az e típusú szövegek értelmezése, a lényeg kiemelése – hasonlóan az ismeretközlő szöveghez – nagyfokú bizonytalanságokat

mutat. Valószínűsíthetően a már említett tényező (a szöveg szerkezeti sajátosságai) mellett az is szerepet játszik ebben, hogy a diákok nemcsak keveset olvasnak, de olvasmányaik összetétele is sajátos, az újság, a tudományos ismeretterjesztő írások, a szakirodalom olvasása (eltekintve talán a számítógépekkel kapcsolatosaktól) inkább csak az igényes tanulóakra jellemzők. (Az olvasmányok megoszlására lásd Nagy A., 2003)

A helytelennek minősített címek besorolását a három szövegben az 1. táblázatban összegeztük.

A helytelen válaszok alapvetően három kategóriába voltak besorolhatók: rendkívül hiányos megértésen, mindössze a szöveg egy-egy részletének megértésén alapulók; a szöveg egy részének félreértését és/vagy a teljes szöveg félreértését, helytelen értelmezését mutatók; a szöveggel semmilyen szintaktikai, szemantikai, logikai kapcsolatot nem feltehető, így teljesen más szövegértést és értelmezést megengedők. A narratív szövegben a helytelen válaszok között az utóbbi nem volt jellemző, míg a másik két szövegben találtunk rá példát mind a két korcsoportban.

1. táblázat. A helytelen címek megoszlása az anyanyelvi szövegekben

<i>A szöveg típusa/év</i>	<i>Hiányos megértést feltételező címek</i>	<i>Félreértést mutató címek</i>	<i>A szöveggel kapcsolatot nem mutatók</i>
Narratív / 15 évesek	A harc A legnagyobb hős	A hazafi A lengyelek harca a hősi bátorságért	–
Narratív / 18 évesek	A csata A harc	A fejedelmek összecsapása A magyar-pogány küzdelem A hős vezér	–
Ismeretközlő / 15 évesek	A keletbaltiak és a turanidok A keletbaltiak és a turanidok jellemzői	Honfoglalók Honfoglalás A magyarok és a kunok őstörténete A magyar nép mivolta A magyar fajok A régi magyarok	Városok, amelyekből kialakultak a magyarok Régi formák
Ismeretközlő / 18 évesek	A keletbaltiak és a turanidok jellemzői A keletbalti és a turanid nép jellemzői	A magyar ember külső jegyeinek alakulása Honfoglalás Embortípusok Magyarok Rasszok	Nehéz adatok Adatok
Kommentár / 15 évesek	Automatikus gázelemző Gázelemző berendezések A levegő tisztulása Moszkva tisztulása Moszkva környezete és gázai	Levegő Városok szennyezettsége Moszkva utcáin	Földünk tisztántartása A környezetvédelem
Kommentár / 18 évesek	Moszkva levegőjének összetétele Gázelemző berendezések	Légszennyezés Légszennyezés mértéke Környezetszennyezés A levegő szennyezi környezetünk	CCCP-Moszkva A környezet

A narratív szövegben a szöveg hiányos megértését mutató címek gyakran túl általánosak, „semmitmondóak”. Ilyen címek mind a két korcsoportban a következők: ‚A csata’, ‚A harc’, ‚A legnagyobb hős’, ‚A hősi bátorság’. Az általánosságokat mutató címek értési/értelmezési problémákat is mutatnak. Például a 15 évesek csoportjában M. E. a szö-

vegnek ‚A harc’ címet adta, szövegértése rendkívül gyenge (5 százalék), egyetlen kérdésre tud részlegesen jó választ adni, ez a kérdés a küzdelem módozataira vonatkozik, tehát feltehetően a válasz kialakításában csupán a korábbi tapasztalat játszik szerepet, a korábbi észlelés hatására bevésődött emlékképek (vö. Gósy, 1999, 33.) alapján történik „csak” a felidézés. (Megjegyezzük, hogy e tanuló mind a három szövegben igen gyenge eredményt produkált.) P. Gy. a szövegnek ‚A legnagyobb hős’ címet adta, azonban mindössze a szöveg legelső mondatában található információra, a lengyel herceg nevére (ami a legkevésbé fontos a későbbiekben) tud jól válaszolni, a többi kérdésre (a 2. kérdés kivételével, amelyre rossz a válasz) hiányoznak a válaszai, csakúgy, mint P. A.-nál, akinek címválasztása: ‚A legnagyobb hős’, s csak az első kérdésre ad helyes választ. (P. A. nagyon gyengén teljesített a másik két szövegben is.) A 18 évesek esetében szintén találtunk olyan tanulót, aki az említett címet adta a narratív szövegnek, és szövegértése gyengébb volt, például K. Zs. címe: ‚A csata’, szövegértése 30 százalék (csupán három kérdésre tudott jól válaszolni, azok a szöveg leglényegesebb eseményeihez kapcsolódnak), hasonlóan F. M.-hez, akinek szövegértése valamivel jobb (45 százalék), ám ő is inkább a szöveg leglényegesebb mozzanatait tudta helyesen értelmezni. További két tanuló (Ny. M. és K. E., akik szintén a sablonosnak tekintett ‚A csata’, ‚A harc’) címet adták, szövegértése nagyjából közepes szintűnek mondható (65–65 százalék). A másik két szövegben egyébként valamennyien (55–65 százalék) körüli teljesítményt mutattak (Ny. M. kivételével, ő az ismeretközlő szövegben jó eredményt, 80 százalékot ért el), így az általánosnak mondható cím és a szöveg hiányosabb, csupán egy-egy részletének értése közötti kapcsolat többé-kevésbé náluk is megfigyelhető. Feltehetően szemantikai probléma és/vagy a lexéma megtalálásának nehézsége, illetve a következményesen fellépő hibás szóaktiválás (az összefüggésre lásd Gósy, 2001) lehet a magyarázata ‚A megütközés’ téves címnek (minden bizonnyal az ütközet szó helyett használta M.E.), szövegértése 35 százalék, s nála is a legfontosabb mozzanatok megválaszolása a jellemző. A narratív szöveg félreértését mutató címek általában a szöveg egy, lényeges részletének félreértésén alapulnak, így a teljes szöveg téves értelmezéséhez vezetnek. Példák a 15 éveseknél: ‚A hazafi’, ‚A lengyel csapat küzdelme bátorságért’, a 18 éveseknél: ‚A fejedelmek összecsapása’, ‚A magyar-pogány küzdelem’, ‚A hős vezér’. A címek alapján úgy tűnik, a fiatalabbak értelmezési nehézségei súlyosabbak, mint az idősebbekéi. Amíg ‚A fejedelmek összecsapása’ „enyhébb fokú” rossz cím (hiszen tulajdonképpen a fejedelmek készülnek összecsapni a pomerán vezér ajánlata következtében, de a lengyel fejedelem meghátrálása miatt egy ismeretlen magyar siet a segítségére és nyeri meg a csatát a történet szerint), addig ‚A Hazafi’ cím abszolút hibás, a szöveg részletének félreértését mutatja. Valószínűsíthetően a tanuló azt a szövegrészletet, párbeszédet értelmezte helytelenül, amely az ismeretlen magyar és a lengyel fejedelem, valamint a lengyel fejedelem és a pomerán vezér között zajlik, amikor a magyar a segítségét ajánlja fel. (A párbeszédet a szöveg függő beszédként közli úgy, hogy a magyar válasza a lengyel fejedelem kérdésére egyenes idézetként jelenik meg (az idézőjel is utal rá), hasonlóan a lengyel fejedelem válasza is a pomerán kérdésre. Ráadásul mindez a szöveg egyetlen mondatában található, a mondat a szöveg leghosszabb, szerkezetileg bonyolult mondata. Valószínűsíthetően a lengyel fejedelem válaszában („fiam”) helytelen megértése és ennek következtében téves asszociációk sora miatt adhatta az olvasott szövegnek S. J. az említett címet, szövegértése (25 százalék), a kérdésekre adott rossz válaszai is a téves értelmezések sorozatára utalnak, így például a csata végkimenetele szerinte a lengyel halálát jelentette, vagy a pomeránokat az óriásokkal azonosítja, míg a legtöbb kérdésre hiányzik a válasza. Ugyanakkor az enyhébb fokúnak ítélt félreértést mutató cím elfogadható lenne idézőjeles megoldásként, hiszen rámutatna a szöveg lényegi magvára. ‚A fejedelmek összecsapása’ címet adó F. B. (18 éves tanuló) szövegértése 65 százalék. Hasonlóan az említett példákhoz, ‚A lengyel csapat küzdelme bátorságért’ is a szöveg súlyos értelmezési problémáját

mutatja, hiszen a szöveg egyértelműen és világosan (mondhatni hangsúlyosan, hiszen két szó is sugallja) utal a szembenálló csapatok közötti harc okára, a „vallásháborúra” („A katolikus Lengyelország a keresztet védte a pomeránok bálványai ellen”). A szövegnek ezt a címet adó 15 éves diák (V.Á.) szövegértése 10 százalékos, a szöveg lényeges elemeit sem válaszolja meg, vagy rosszul teszi. Például a harc kimenetele az ő olvasatában is a „lengyelek bukása”, a lengyelek a „lányért” harcoltak, a herceg neve „Kopasz László” (helyesen Miksa, az említett név a szöveg legelső mondatában fordul elő, az említett csata időpontjának szemléletes megjelenítését szolgálja csupán). A pomeránok értelmezése abszolút hangsúlyeltolódást mutat, még csak nem is a pomerán vezér jellemére adott jelzővel (óriás) azonosítja, hanem a lengyelekkel, holott ők a lengyelek ellenfelei. (Megjegyezzük, hogy ő gyenge eredményt nyújtott a másik két szövegben is.) „A magyar-pogány küzdelem”, „A hős vezér” címek enyhébb fokban mutatnak félreértést, az előbbi cím utalhat a küzdelmet ténylegesen megvívókra, de nyilvánvalóan félreértést is sejtet (azt is feltételezhetjük, hogy a szembenálló csapatok a magyarok és a pogányok). Az utóbbi cím viszont a segítségét felajánló magyarnak a vezérrel való azonosításán alapszik, tehát a szöveg egy részletének téves értelmezése nyomán helytelen következtetést eredményez. Az „enyhébb foku” értelmezési zavart a diákok szövegértési teljesítménye ismét mutatja (mindkét címet választó diák teljesítménye 55–55 százalék). A történet címében a magyar-pogány küzdelemre utaló diák (G.M.) számára a történet feldolgozásának zavara éppen a történetben szereplő lengyel-magyar összefüggések hiányos megválaszolásában követhető nyomon. Például arra a kérdésre, hogy miért hátrált meg a lengyelek vezére, nem tud válaszolni, hasonlóképpen a szöveg legfontosabb gondolatára sem (az előző kérdésre adott válaszból következő gondolat), vagyis arra sem, hogy miért kezdődik el a küzdelem. A szövegben e rész mutatja a magyar vitéz közbelépését, ami azt sejteti, hogy az említett részletet nem pontosan érti a tanuló. „A hős vezér” címet adó diák (S. N.) értelmezésében nem világos, hogy miért hátrált meg a lengyel vezér (vö. fentebb a lengyel vezér és a magyar azonosításáról írtakkal).

Az ismeretközlő szövegben a hiányos megértést mutató címek mindkét csoportban szinte azonosak („A keletbaltiak és a turanidok”, „A keletbalti és a turanidok jellemzői”, „A keletbalti és a turanid népek jellemzői”). Mint írtuk, a szöveg a honfoglaló magyarokat jellemzi oly módon, hogy sorra veszi azokat az antropológiai jegyeket, amelyek három emberfajta vonásainak feleltethetők meg. A tanulók zöme azonban csupán az első mondatban megnevezett két fajta (a keletbalti és a turanid) megnevezése alapján fogalja össze a szöveg mondanivalóját, így ez azt sejteti, hogy a harmadik fajta jellemzői (amelyek terjedelmileg is kisebb részt képviselnek, ráadásul a szöveg utolsó részében találha-

Három különböző, az iskolában gyakran használatos szöveggel mértük a tanulók szövegértését: narratív szöveg, ismeretközlő elbeszélő szöveg, kommentár típusú szöveg (újsághír). A szövegeket a tanulók minden esetben cím nélkül kapták meg, s elolvasás után két feladatot kellett megoldaniuk az előre elkészített tesztalapon. (Ehhez a szövegeket nem használhatták, ezt előre közöltük velük.) Az első feladatuk a szövegek címmel való összegzése volt, ebben az esetben tehát a szöveg átfogó megértését ellenőriztük. Minden esetben ellenőriztük a szöveg részleteinek a megértését is, ehhez a kérdések módszerét használtuk. A szövegekre kérdező kérdések vizsgálták a szöveg lényeges elemeinek és a kiegészítő információknak a megértését, valamint az összefüggések megértését, illetve a végkövetkeztetés (tanulság) megfogalmazásának a szintjét.

tó információ) a szövegben kevésbé fontossá (mellékessé) válhatnak, így könnyebben törölődhetnek (vö. *Kintsch és Van Dijk*, 1980). Ez látszik igazolódni az 1. kérdésre (Hányféle nép vonásai voltak megfigyelhetők a honfoglaló magyarokon?) adott válaszokban is, hiszen a legtöbben a „kettő”, vagy a „több/többféle” választ adták. Az utóbbi válasz nem elfogadható, hiszen a két népcsoport megnevezése a mondat következő részében ezt a határozatlan mennyiséget pontosítja. A 15 évesek csoportjában három tanuló, B.D., a narratív szöveg esetén már említett P.A., valamint S. M. adta a szövegnek a nevezett címet, a diákok szövegértése alacsony, az említett sorrendben 45, 30 és 20 százalék, az 1. kérdésre egyikőjük sem ad jó választ (B. D. válasza: több, 4; P. A. válasza: mind (ez a szövegben értelmezhetetlen), S. M. válasza: több). A 18 évesek csoportjában ezt a címet adó diák (F. B.) átlagos szövegértése ugyan jobb, mint az említett 15 éveseké, de az 1. kérdésre adott válasza szintén hiányos, csakúgy, mint az összefüggések megértése. Az ismeretközlő szövegben nem a félreértésen alapuló, hanem a szöveg helytelen értésére utaló címek jellemzőek, ezek igen változatosak. Egy részük szemantikai tévedésen és/vagy hiányosságon alapul, ezt mutatja például a faj és a fajta szavak (főlé és alárendelt fogalmak) jelentésének „összemosásán” alapuló cím („A magyar fajok”). Ismert, hogy a biológiában gyakran használatos két fogalom nem azonos jelentésű, s az irodalmi nyelvben sem teljesen azonos jelentést hordoznak. A faj összefoglalóan a nép, nemzet szinonimáiként használatos, míg a fajta kisebb csoportot, „emberek bizonyos (rokonsági) kötelékek alapján összetartozó közösségét” jelöli, az emberi faj és az emberi fajta szókapcsolatok választékos stílusra jellemzően az emberiség megnevezésére utalnak (vö. *Juhász, Szőke és mtsai.*, 1987, 351–352.). A fent említett cím a szövegben tehát mindenképpen félreértelmezésre enged következtetni. R. E. 15 éves diák, aki a szövegnek ezt a címet adta, szövegértése 35 százalék, csupán azt értette meg a szövegből helyesen, hogy a turanidok és a keletbaltiak több tulajdonságban is eltérnek, valamint a számadatok mentén összehasonlított tulajdonságok közül a grafikon alapján két kérdésre tudott jól válaszolni. A szöveg egyéb kiegészítő mozzanatai és összefüggései a helytelen vagy hiányzó válaszok miatt téves értelmezést mutatnak, így helytelen következtetésre jut például a jázsági lakos őseinek antropológiai fajtajellegzetességeit megállapítva (vö. 9. kérdés), de a szöveg végkövetkeztetése és annak oka (8. kérdés) sem világos számára. Szemantikai tévedést sugallhat az idegen szó (rassz) címként való használata is. A feltételezést az idegen szavak hiányos jelentésének ismeretére alapoztuk, ami nemcsak köznapitapasztalatból ismert, de az e korú tanulók kísérleten alapuló vizsgálata szintén alátámasztotta. (vö. *Laczkó*, 2004abc) A rassz szó jelentése (ember)fajta, gyakori kifejezés a politikában. (vö. *Juhász, Szőke és mtsai.*, 1987, 1148.) Így „A rasszok” cím önmagában szemantikailag is feltételezheti a szöveg félreértését, s mivel a szövegben nem általában az emberfajta jellemzéséről, hanem csak azoknak a bemutatásáról van szó, akik a honfoglalás korában élő magyarok külső jegyeit meghatározták, téves címként számíthatnak. Ez a cím csak a 18 éveseknél fordult elő, de ezúttal mind a két tanuló szövegértése jónak mondható, így a feltételezés nem igazolódott. Valószínűsíthetően náluk inkább a jó szó megtalálása jelentett nehézséget, s mivel a rassz szó a kontextusban előfordul (a turanid rassz kifejezésben), így annak „hatása” volt. A szöveg meg nem értése vagy helytelen értése mellett a szótalálás nehézsége miatti hibás szóaktiválást is sejtetnek a „Honfoglalás”, „Honfoglalók” címek, s így fokozati különbséget is mutathatnak. A „Honfoglalás” egy-egy tanulóra volt jellemző mindkét korcsoportban. A 15 éves M. E. egyáltalán nem tud a kérdésekre válaszolni (teljesítménye 0 százalék, a narratív szövegben szintén csak a köznapitapasztalat alapján is megválaszolható kérdésre adott részlegesen jó választ, vö. korábban írtakkal), a 18 éves O. G. szövegértése 10 százalékos, a kérdésekre adott válaszaiban szerepet játszanak a tapasztalati tényezők, de a korábbi ismereteinek és az olvasottaknak az összekapcsolására nem volt képes, s ez a téves következtetéseiben is megjelent. Értelmezésében a keletbaltiak jobban hasonlítanak a mongolokra, mert „ázsiai népek” (a szö-

vegben erről egyáltalán nincs szó), a jellemvonásokra vonatkozó adatok mindegyikét helytelenül értelmezi, csak a jászági lakos őseinek antropológiai jegyére emlékszik. A ‚Honfoglalók’ cím enyhébb „értési rendellenességet” mutathat, mint a ‚Honfoglalás’, hiszen az említettek kivül, a ‚Honfoglalás’ cím hallatán a történelmi esemény és az azzal kapcsolatos emléknymok (a kifejezésre vö. *Gósy*, 1999) aktiválódnak, míg a ‚Honfoglalók’ cím a személyeket jelöli elsősorban, hallatán viszont nem csak a személyt jellemző vonások, de a honfoglalás korabeli események szintén felidéződhetnek. Így a jelen vizsgálatban az olvasott szövegnek ezt a címet adók szintén helytelen értelmezését sugallhatja. Jól mutatja ezt K. A. (15 éves) és K. E. (18 éves) tanulók szövegértési eredménye. K. A. eredménye 60 százalékos, ám éppen azokat a kérdéseket nem vagy rosszul válaszolja meg, amelyek hangsúlyosabb teszik, hogy a szöveg a honfoglalás kori magyarok jellemző vonásainak összehasonlításán alapszik. Nem tudja levonni azt a következtetést, hogy a keletbaltiak miért hasonlítanak jobban a turanidokra (a kérdésre a válasza: „csak”), helytelen következtetésre jut a testmagasságok összehasonlításakor, s nem válaszol arra sem, miért hordozzák elődeink többféle nép jellemzőit (a válasz ezúttal is: „csak”). A 18 éves tanuló helytelen választ adott a népcsoportok számára vonatkozóan (vö. 1. kérdés). Értelmezésében a jászági lakos őse „akármelyik fajta jellemzőit” hordozhatja, s a keletbaltiak azért hasonlítanak jobban a mongolokra, mert „északról” jöttek. Vagyis az ő válasza is azt sugallja, hogy nem pontosan tudta értelmezni azt, hogy a szöveg fontos mozzanatai a jellemvonásokra, adatokra vonatkoznak. A magyarok és a kunok őstörténete’ cím a szöveg részletének félreértésén alapszik. Ezt B. M. (15 éves) szövegértési teljesítménye oly módon támasztja alá, hogy a honfoglaló magyarok legnagyobb részét szerinte a kunok alkották (a szöveg a kunokat csupán példaként említi annak illusztrálására, hogy a dinári fajta antropológiai jegyeit kik hordozták). A szöveg alapján nem tudja kikövetkeztetni, hogy a keletbaltiak miért hasonlítanak jobban a mongolokra, mint a turanidok, s hogy nem a szövegben említett népek jellemző vonásaira helyeződik a hangsúly értelmezésében, azt a 2. kérdés helytelen megválaszolása is mutatja. Feltehetően ő is a tapasztalatai alapján felidézett történelmi tény alapján következtetett (válasza: elődeink azért hordozták többféle nép jellemzőit, mert a „népvándorlás során keveredtek”). Az ‚Európai magyarok’, a ‚Magyarok’, címek a teljes szöveg helytelen értelmezését mutatták T. G. (15 éves) és V. N. (18 éves) tanulóknál, ez a szöveg lényeges részeinek és kiegészítő információinak megértésében, illetve az összefüggések értésében egyaránt nyomon követhető volt. T. G. például ellentmondásba keveredik a téves értelmezések miatt. Elődeink azért hordozták többféle nép vonásait, mert „Az Ural-hegységtől a Kárpát-medencéig vezető hosszú úton keveredtek az emberek”, mígnem a keletbaltiak azért hasonlítanak jobban a mongolokra, mint a turanidok, mert „nem keveredtek el” más népekkel. Vagyis a tapasztalat alapján bevésődött emléknymok és az aktuális jelentés összekapcsolásának a hiánya ebben az esetben nemcsak a mélyebb összefüggés felismerésének zavarát, a helytelen következtetést, de a szövegben benne foglalt ok-okozati viszony felismerésének nehézségét és helytelen értelmezését is eredményezte. A kognitív feldolgozási nehézség V. N.-nél is a téves asszociációk sorozatában mutatkozik meg, az ő olvasatában elődeink azért hordozták többféle nép vonásait, mert „egymáshoz csatlakoztak”; a keletbaltiak azért hasonlítanak jobban a mongolokra, mint a turanidok, mert „nyugati tájegységről” származnak, a jászági lakos őse a „mongoloid” (a helyes válasz dinári) fajta sajátosságait hordozhatja.

Az ismeretközlő szövegben és a kommentár típusú szövegben a helytelen címek kategóriája a narratív szövegben említettek mellett – ahogy írtuk – kiegészíthető volt az olyan címekkel, amelyek semmilyen kapcsolatot nem mutattak az olvasottakkal. E kategóriába sorolható címek mind a két korcsoportban előfordultak. Példák a 15 éveseknél: ‚Régi formák’, ‚Városok, amelyekből kialakultak a magyarok’, a 18 éveseknél ‚Adatok/Nehéz adatok’. A címek olyan értelmezéseket sugallnak, amelyekről nincs szó a szövegben, s valószínűsíthető,

hogya a tanulók nem értették meg a szöveget. Például a ‚Régi formák’ cím építészeti vagy egyéb alakzatok formái változását sugallhatja számunkra, az e címet adó P. Gy. 3 olyan kérdést válaszol meg jól, amelyekhez a grafikon segítséget nyújthat (az adatokat leolvashatja), ám a szöveg többi kérdését megválaszolatlanul hagyja, valószínűsíthetően a szöveg lényege, az összefüggések egyáltalán nem világosak számára. (A narratív szövegben 10 százalék volt az eredménye, ott a szövegnek túl általános címet adott.) Hasonlóan a szöveg összefüggéseiből szinte semmit nem ért K. B sem. A 18 éveseknél megjelenő címek (Adatok/Nehéz adatok) abban az értelemben kapcsolatot feltételeznek a szöveggel, hogy a szöveg valóban adatok összehasonlítására épül, de ez a cím megenged más értelmezést is, a cím hallatán bármilyen adatokat tartalmazó szöveget sejtethünk. Hogy maguk az érintettek sem tudták jól értelmezni az olvasottakat, azt R. M. és B. Zs. teljesítményében is a megválaszolatlanul hagyott 7. kérdés illusztrálja (ez a honfoglaláskori magyarokra leginkább jellemző népek külső jegyeinek összehasonlításán alapul, a válaszban e jegyeket kell „összegezni”), nem tudták összefoglalni a keletbaltiak és a turanidok közti több tulajdonságra kiterjedő különbségeket. Így a következtetés megfogalmazására (miért hasonlítanak a keletbaltiak jobban a mongolokra, mint a turanidok) is képtelenek, R. M. egyszerűen közli, hogy a szöveg nem tartalmazza (ténylegesen valóban nem tartalmazza a szöveg, hiszen következtetésről van szó, ami az egész szöveg összefüggéseinek megértését feltételezi), míg B. Zs. következtetése – „mert hasonló a származásuk” – helytelen.

A kommentár típusú szövegnek adott helytelen címek szintén mind a három kategóriával jellemezhetők voltak. (vö. *1. táblázat*) A hiányos megértésre utalók általában a szöveg egy-egy részletének megértésén alapulnak, vagy a legfontosabb gondolatnak a „kulcsszavát” emelik ki a szövegből, mégis „általános” cím hatását keltik, más értelmezést is megengednek, vagy a kiemelt gondolat a szöveg egy részlete és ennek megfelelő tartalmat hordoz. Például az ‚Automatikus gázelemző’, ‚Gázelemző berendezések’ címek esetleg egy leíró szöveget sejtetnek a készülék működéséről, az olvasott szövegnek ténylegesen a kulcsszavai, ám a szövegösszefüggés a készülékeknek egy adott városban betöltött funkciójára (elhelyezés okára, a készülékek működésének következményére) vonatkozik híradásként, így az említett címek nem tekinthetők helyes címnek. A ‚Moszkva levegőjének összetétele’, ‚Moszkva környezete és gáza’, ‚Moszkva tisztulása’, ‚A levegő tisztulása’ címek a szöveg egy-egy részletére mutatnak rá, ezek a szövegben csak kiegészítő mozzanatok, a címek pedig éppen ezek értelmezését sejtetik. A kétféle cím között ezúttal is sejtethető fokozati különbség, az előbb említettek enyhébb fokú értési/értelmezési nehézséget mutathatnak, mint az utóbb említettek. Ezt a tanulók eredménye részben alátámasztotta. Például B. L. (15 éves) tanuló a szövegnek a ‚Gázelemző berendezés’ címet adta, szövegértése 80 százalékos, a szövegben eltéveszti a moszkvai tévé adótornyán elhelyezett készülékek pontos számát (vö. 2. kérdés, részletinformáció) és helytelenül következteti ki a szöveg alapján azt, hogy mikor találták a legkevesebb nitrogén-oxidot. Hasonlóan jó volt K. V. (15 éves), teljesítménye (70 százalék) vagy K. E. (18 éves, 70 százalék) eredménye, ők is tévesztették a készülékek számát a tévé adótornyán vagy azt, hogy ki a felelős a készülékek fenntartásáért (3. kérdés). Találtunk azonban az e címet adók között olyat is, akiknek gyengébb volt a szövegértési teljesítménye. B.G. (18 éves) szövegértése csak 35 százalék, a legtöbb kérdésre nem válaszol, egy-egy információt, számadatot (például a mérések évenkénti száma, vö. 6. kérdés, a legszembetűnőbb változást mutató alkotórész neve (9. kérdés)) helyesen ért, s jól vonja le a következtetést, igaz csak részlegesen. Hasonlóan hozzá V. V. eredménye is meglehetősen gyenge (15 százalék), szinte minden kérdésre válaszol, de helytelenül, az összefüggések abszolút rosszak, néha érthetetlenek. A többi, a megértési nehézséget nagyobb fokban mutató cím és a megértési teljesítmények közti összefüggés egyértelmű, ezek főként a 15 éveseknél voltak megfigyelhetők, s valamennyien gyenge szövegértési teljesítményt mutattak. Példaként említjük P. A-t, a szövegnek ‚Moszkva környezete és gázai’ címet adta, szövegér-

tése 15 százalék, csak az évenkénti mérések számát válaszolja meg jól és részben pontosan azt, hogy a készülékeket Moszkvában hol helyezték el. A kérdések egy részére nem tud választ adni, míg a kérdések másik részében helytelenül következtet a szöveg alapján és a szövegben benne foglalt információk közül sem tudja a jót választ megkeresni. (Ismét utalunk arra, hogy P.A. a narratív szövegben sem tudott jó címet adni, szövegértése ott is gyenge volt, s ugyanezt tapasztaltuk nála az ismeretközlő szövegben is.) Összefüggés mutatkozik K.B. címe (‘Moszkva tisztulása’) és szövegértési teljesítménye (25 százalék) között is, nagyon sok kérdésre szintén nem ad választ, végkövetkeztetése szintén hiányzik, a szöveg egy-egy részét értelmezi csak.

A kommentár típusú szövegben azok a címek, amelyek a szöveg félreértésére/helytelen értelmezésére utalhatnak, szintén változatosak. A 15 évesek által adott címek a szövegbeli információkhoz képest túl „tág” értelmezést tesznek lehetővé. Ilyenek például (‘Levegő’, ‘A városok szennyezettsége’, ‘Moszkva utcáin’). Gyakran egy picit részmozzanat, ami egyáltalán nem fontos, jelenik meg bennük, mintha ezt értelmezték volna mindössze a diákok. Például a három címet választó diák (a címek sorrendje alapján N. I., T. G., K. A.) közül egyik sem tudja azt a kérdést megválaszolni, hogy a készülék mit mér, tehát valójában az, hogy miért fontos, hogy a készülékek megjelentek Moszkvában. N. I. (szövegértése 35 százalék, az ő címe a ‘Levegő’) továbbá csak azokat a mozzanatokat értelmezi helyesen, amelyek a készülékek számára és arra vonatkoznak, hogy ezek hol találhatóak (vö. 1., 2., 3. kérdés), míg a készülékek funkciójára vonatkozó információkból, összefüggésekből gyakorlatilag semmit nem ért (a válaszai hiányoznak). Így elképzelhető, hogy a címadásban a feltett kérdések (amelyek valóban a levegő összetételének változására is vonatkoznak) szerepet játszhattak. (Ő is azok közé a tanulók közé tartozik, akik valamennyi szöveget gyengén értettek meg.) ‘A városok szennyezettsége’ címet adó T.G. szövegértése mindössze 15 százalék, ezúttal is az volt a jellemző válasza, hogy azok csupán köznapi tapasztalatán, korábbi ismeretén alapultak, s téves asszociációk miatt helytelen következtetéseket vont le. Például csupán a bevesződött emlékképek felidézését mutatják az alábbi válaszai: a ‘Moszkvai Önkormányzat tartja fenn’ a készülékeket (a szövegben helyesen a Közegészségügyi és Járványügyi Intézet), a levegő összetételének változása ‘a gyárak gázégetésétől függ’ (helyesen a napszakok és az évszakok változásától). Nem tudja kikövetkeztetni, hogy a legkevesebb nitrogén-oxidot mikor találták (válasza: ‘nincs benne a szövegben’) A szöveg tényleg nem ezt tartalmazza szó szerint, hanem azt, hogy mikor volt ennek az alkotórésznek az aránya a legtöbb, tehát tényleg következtetni kell. (Megjegyezzük, hogy őt is említettük már, az ismeretközlő szövegben szintén félreértésre utaló címet adott, amelyet az összefüggések meg nem értése [vö. az önellentmondásról korábban írtakkal] jól bizonyított.) A 18 évesek e kategóriában előforduló címei viszont hangsúlyeltolódást sejtetnek, vagyis azt, hogy a szövegnek a választott címekben előforduló részletét értelmezték a tanulók. Ilyen címek: ‘Légszennyezés/Levegőszennyezés’ (ez a leggyakoribb), ‘Légszennyezés mértéke’, ‘Környe-zetszennyezés’. Az e címeket választó diákok általában azokat a kérdéseket válaszolják meg, amelyek a ‘szennyeződéssel kapcsolatosak’, de nem helyesen (két tanulónál ezekre a kérdésekre hiányoznak a válaszok). Példaként említjük P. Zs.-t (címe: ‘A légszennyezés mértéke’). Az ő olvasatában a készülék a por, korom szennyezettségét méri ‘csak’ (az egyéb szennyező gázokat nem említi), a legkevesebb nitrogén-oxidot reggel és este találták (az általa említett válasz a legtöbb mennyiségre vonatkozik, a szöveg ezt tartalmazza), a legszembeütőbb változást a por mutatta (a helyes válasz: a kén-dioxid), a szöveg végső következtetése hiányzik.

A szöveggel kapcsolatot nem feltételező címek mindkét korcsoportban előfordultak, hasonlóan az ismeretközlő szöveghez. E kategóriába soroltuk az alábbi címeket: ‘Földünk tisztán tartása’, ‘A környezetvédelem’ (a 15 éveseknél), valamint ‘CCCP-Moszkva’, ‘A környezet’ (18 évesek). Végső soron van közöttük olyan, amely a szövegben közölt információkon alapul, ám

a címek más értelmezést is feltételezhetnek, például az ‚CCCP-Moszkva’ az orosz főváros leírását implikálhatja, a ‚Földünk tisztán tartása’ is más gondolatokat sejtet. Az e címeket választó tanulók szövegértési teljesítménye és a címek közötti kapcsolat szintén jól követhető volt. B. G. (15 éves, szövegének címe: ‚Földünk tisztán tartása’) szövegértése mindössze 25 százalék, a levegő szennyeződésével kapcsolatos kérdésekre, de a készülék funkciójával összefüggőkre sem tud választ adni, csupán a tévé tornyán levő készülékekre és a legszembevetőbb alkotórész változására. A 18 éves V. N. (a szövegnek az ‚CCCP-Moszkva’ címet adta) szintén a legfontosabb kérdéseket, következtetéseket helytelenül válaszolta meg, valószínűsíthetően inkább a tapasztalatai alapján. (V. N. ugyanezt a stratégiát alkalmazta az ismeretközlő szövegben is.) Például értelmezésében a levegő összetételének változása a gyárak gázkibocsátásától függ, a készülék is gázkibocsátást mér, a legkevesebb nitrogén-oxidot este találták.

Összefoglalás

Az anyanyelvi szövegek címének elemzése tehát megerősítették azt, hogy a címek és

A szövegértés fejlesztésében hasznos diagnosztikus és terápiás módszernek tűnik a cím nélküli szövegek olvastatása és azok címmel való összegzése, még a középiskolai tanulók esetében is. Hasonlóképpen fontos gyakorlat lehet a szöveg bekezdéseinek címmel való összegzése, hiszen az egyes szövegrészek közötti kapcsolat felismerését is mutathatja, illetve segítheti. Lényegesnek tartom – a már korábban említett beiskolázási vizsgálat adatai is alátámasztják –, hogy ezt a munkát a középiskolában a 9. évfolyamtól kezdődően valamennyi évfolyamon folytatni kell.

a szöveg értése közötti összefüggés nemcsak az általános iskolások körében (vö. Lackó, 1997, 2000; Simon, 2001), de a középiskolában is, sőt még az érettségi vizsgára készülő tanulóknál is erősen megmutatkozik. (A középiskolába éppen bekerülő diákokkal végzett hasonló vizsgálatban ugyanezt tapasztaltuk, vö. Lackó, 2004ab). Elemzésünk adatai azt is igazolták, hogy a címadási nehézség a szöveg típusától is függ, az események lineáris egymásutániságán alapuló elbeszélő szövegeket könnyebb címmel összefoglalni, mint az ismeretközlő, kommentár típusú, tehát leíráson alapuló, adatokat tartalmazó szövegnek helyes címet adni. A diákok egyéni teljesítményei és a címek közötti elemzések azt mutatták, hogy azoknak a diákoknak egy része, akik nem tudnak helyes címet adni, olyan tanuló, aki valamennyi típusú szöveget nehezebben ért és a címadási nehézség náluk valamennyi szövegben jelentkezik. E tanulóknál feltehetően a beszéd értési nehézsége is fennáll (a beszédértés és az olvasott szöveg összefüggésére lásd Gósy, 1996).

Ugyanakkor vannak olyanok is, akiknél egyértelműen a szöveg típusa dominál, az elbeszélő szöveget jól értik, de az ismeretközlő és a kommentár típusút kevésbé, s ez a különbség a szöveg helyes címmel történő összegzésében is nyomon követhető. (Olyan tanuló, akire az összefüggés fordítva áll fenn, elvértve fordult elő).

Mindezek pedig a pedagógiai munkában azt jelentik, hogy a szövegértés fejlesztésében hasznos diagnosztikus és terápiás módszernek tűnik a cím nélküli szövegek olvastatása és azok címmel való összegzése, még a középiskolai tanulók esetében is. Hasonlóképpen fontos gyakorlat lehet a szöveg bekezdéseinek címmel való összegzése, hiszen az egyes szövegrészek közötti kapcsolat felismerését is mutathatja, illetve segítheti. Lényegesnek tartom – a már korábban említett beiskolázási vizsgálat adatai is alátámasztják –, hogy ezt a munkát a középiskolában a 9. évfolyamtól kezdődően valamennyi évfolyamon folytatni kell. Hasznosak lehetnek a címek értékelésével kapcsolatos feladatok is, ezek a szövegalkotás fejlesztésében is célravezetőek lehetnek.

A 2004/2005-ös tanévben nagyon sok középiskolában indul úgynevezett 0. évfolyam, azaz nyelvi előkészítő osztály. Ha feltételezzük azt, hogy az anyanyelvi készségek meghatározzák az idegen nyelvi készségeket is, akkor a jelen kísérlet eredményei – de ugyanazzen tanulók angol nyelvű szövegolvasása és a szövegek címadására kapott elemzésünk adatai – alapján is fontosnak gondolom a 0. évfolyamon a szövegértés fejlesztésében azokat a feladatokat, amelyek a címek minősítésével, értékelésével függnek össze, illetve azokat, amelyek a szövegekhez megfelelő cím keresésére épülnek. Természetesen mindezek a feladatok az anyanyelv vonatkozásában lényegesek, de nem elhanyagolhatóak az idegen nyelvi szövegértés javítása esetén sem.

Függelék

Midőn Kopasz László fiai szent István tanácsára elhagyták az országot s Lengyelhonba futottak, azon időben Miksa hercegnek, a lengyel fejedelemnek harca volt a pomeránokkal.

A katolikus Lengyelország a keresztet védte a pomeránok bálványai ellen. Már szemközt állt a két sereg, midőn előlépett az óriás pomeránvezér s isten ítéletére bírva a csatát, felhívta a lengyel fejedelmet: hogy víjon meg vele, kíméljék meg kölcsönösen a nép vérért, s amelyik közülük elesik, annak népe hódoljon meg a másiknak. A pomerán óriás láttára megdöbbenve lépett vissza Miksa herceg, ő vén volt már a csatára, s fiai még fiatalok; ekkor egy ismeretlen vitéz lépett elő a nép közül, egy jövevény, idegen alakú ruhában és fegyverzettel, s följánál kardját a herceg helyett megvíni.

Midőn a lengyel király kérde tőle: hogy kicsoda, azt felelé „magyar” s midőn a pomerán kérde a lengyel királytól: hogy ki az, kit maga helyett a küzdőtre állít, ez azt felelé: „fiam!”

Miksa herceg oldalán egy szép lángszemű leány állt, a herceg egyetlen leánya, ezt szánta ő legszebb jutalmul az ismeretlen vitéznek, kit nem ajánlott semmi más cím, mint a hősi bátorság.

A szemközt felállított két sereg láttára, kiállott a két fejedelem csatázni; tomboló harcmeneken ülve kelevézzel rontottak elébb egymásnak, s Béla a roppant óriást az első összecsapásnál kivetette a nyeregből.

Ekkor gyalog kivont karddal csaptak össze. Hosszú volt keze és kardja a pomeránnak, de élt már a magyar példabeszéd: „ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel”. Hosszú kemény tusa után halva hevert a fővényen a pomerán fejedelem, míg a magyar vitéznek egy hajszála sem görbült meg.

1. Adj címet a szövegnek!

2. Válaszolj a kérdésekre!

Hogy hívták a lengyel csapat vezérét?

Miért harcoltak a lengyelek?

Kik a pomeránok?

Mit ajánlott a pomeránok vezére a csata kezdetén?

Miért hátrált meg a lengyelek vezére?

Miért kezdődött el mégis a küzdelem?

Mi lett a csata eredménye?

Hogyan folyt a küzdelem?

Miért tudta megnyerni a csatát a győztes?

Milyen jutalom várt a legnagyobb hősré?

A honfoglaló magyarokon több egymástól jelentős mértékben eltérő fajtajelleg volt megfigyelhető, mivel más-más területekről, Európa és Ázsia határvidékéről jöttek: a keletbalti és a turanid. A keletbalti típus átlagos testmagassága egyik nemnél sem kirívóan magas, a férfiaknál 164 cm, a nőknél 154 cm, hajszínük a kezdeti időszakban, a gyermekkorban lenhaj, majd később hamuszínűvé válik. Szemük szürkés-kék, bőruk fehéres, de kisé cserzett. Testalkatuk feltűnő, kiemelkedően széles. Fejük úgyszintén széles, kerek, pofacsontjuk is széles, szemek távol ülnek, szemreseitek pedig kissé ferde irányúak. Orruk széles, szájuk eléggé nagy, azonban vonásaik kerekdedek, s meglehetősen kellemesek.

A turanid (ma: alföldi) rassz a mai magyarság egynegyede, a honfoglaláskor nagyobb része. Testmagasságuk nemenként tér el a keletbaltiaktól, a férfiak 166–167 cm magasak, a nők valamelyest alacsonyabbak, 155–156 cm magasak. Sötétbarna vagy feketés a hajuk, kicsi, sötét és csillogó a szemük. Sokkal kevesebb a mongolos vonásuk, csak lappangóak. Kecses, mozgékony testük viszont idős korban hízásra is hajlamos. Arcuk széles, orruk egyenes vagy rövid sásor. A nyakukon, jászok, palócok és erdélyiek pedig az úgynevezett dinári fajta antropológiai jellemzőit viselik magukon, számuk a honfoglalás korában 5–6% körül lehetett. Délkelet-Európában csatlakoztak a magyarokhoz, s a mongolos vonások nem jellemzőek rájuk.

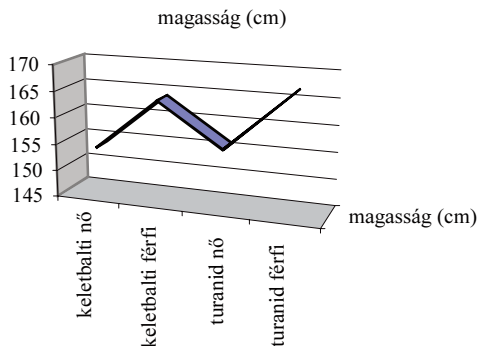
1. Adj címet a szövegnek!

2. Válaszolj az alábbi kérdésekre!

Hányféle nép vonásai voltak megfigyelhetők a honfoglaló magyarokon?

Miért hordozták többféle nép jellemzőit elődeink?

Nézd meg az ábrát és válaszold meg a kérdéseket!

Kik a legalacsonyabbak?

Mennyi a különbség a keletbalti nők és férfiak testmagassága között?

Hol található a legnagyobb különbség a testmagasságok tekintetében?

Mennyi különbség van a turanid nők és a keletbalti férfiak magassága között?

Miben különböznek a keletbaltiak és a turanidok?

Miért hasonlítanak a keletbaltiak jobban a mongolokra, mint a turanidok?

Melyik antropológiai fajta sajátosságait hordozhatja egy járszági lakos öse?

Kik alkották a honfoglaló magyarok legnagyobb részét?

Moszkva utcáin új készülékek, az automatikus gázelemző berendezések jelentek meg, ezenkívül az osztankinói televízió adótornyán is elhelyeztek egyet-egyét különböző szinteken, 147, 269 és 377 méter magasságban. A város területén egyenesen elosztott 22 levegőtisztaság-mérő készüléket egy országos intézmény, a közegészségügyi- és járványügyi intézet tartja fenn. Az intézetben évente csaknem 30 000 levegőminta-elemzést végeznek. Ezek során különböző szennyező anyagok mennyiségét határozzák meg, így a levegő korom-, por-, kén-dioxid-, szén-monoxid- és nitrogéntartalmát.

Különösen a szennyezett körzeteket és a szennyező göcöket kísérik figyelemmel: vizsgálják a levegő káros elegyrészeinek mennyiségét a nap- és évszakok függvényében. A legtöbb kén-dioxid, valamint nitrogén-oxid reggel és este található a levegőben; a legtöbb szennyező elegyrész tavasszal és ősszel.

A legutolsó 10–15 évben az orosz főváros, Moszkva levegőjében jelentős mértékben csökkent a por és mintegy 70%-kal a kén-dioxid mennyisége. Ez utóbbi annak köszönhető, hogy a különféle termékeket előállító nagy gyárak jó része áttért a gáztüzelésre. A város levegője jelenleg kevésbé szennyezett, mint a világ hasonló méretű nagyvárosainak ipari településeie.

1. Adj címet a szövegnek!

2. Válaszolj az alábbi kérdésekre!

Hol találhatók a speciális készülékek a városban?

Hány készülék található a tévé adótornyán?

Ki a felelős a készülékek fenntartásáért?

Miért helyezték el a készülékeket?

Mit mér a készülék?

Mennyi mérést végeznek évente?

Mitől függ a levegő összetételének változása?

Mikor találták a legkevesebb nitrogén-oxidot?

Melyik alkotórész mutatta a legszembetűnőbb változást?

Miért tartozik Moszkva a legkevesebb szennyezett ipari nagyvárosok közé?

Irodalom

- Bal, M. (1998): A leírás, mint narráció. In: Thomka Beáta (szerk.): *Történet és fikció*. Narratívák 2. Kijárat Kiadó, Budapest. 135–171.
- Gósy Mária (1996c): Az olvasott szöveg és az elhangzott szöveg megértésének összefüggései. *Magyar Nyelvőr*, 168–178.
- Gósy Mária (1999b): *Pszicholingvisztika*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (1987, szerk.): *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Kintsch, W. – Van Dijk, T.A (1980): Hogyan idézünk fel és kivonatolunk történeteket? In: *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához*. Szerk.: Pléh Csaba. Tankönyvkiadó. Budapest. 311–332.
- Laczkó Mária (2000): A cím szerepe a szövegértésben. *Tanító*, XXXVIII. 2. 9–10.
- Laczkó Mária (1997a): Anyanyelv és olvasás. Kézirat. Budapest, .
- Laczkó Mária (2004a): Egy szöveg és szóértési felmérés tanulságai. I rész. *Tanító*, XLII. 4. 6–8.
- Laczkó Mária (2004b): Egy szöveg és szóértési felmérés tanulságai. II. rész. *Tanító*, XLII. 5. 8–9.
- Simon Orsolya (2001): Ötödik és hatodik osztályosok anyanyelvi szövegértési mutatói. *Iskolakultúra*, 11. 92–100.
- Nagy Attila (2003): *Háttal a jövőnek*. OSZK – Gondolat Kiadó. Budapest.
- Nagy Ferenc (1987): *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pléh Csaba (1986): *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szikszainé Nagy Irma (2003): Gondolatok a szövegértő olvasásról A. Jászó Anna kapcsán. *Magyar Nyelvőr*, 127. 59–64.
- Szikszainé Nagy Irma (1999): *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai – Nagy Gábor (2000): *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

A Tinta Kiadó könyveiből